

ANETA OSTASZEWSKA

Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji,
Uniwersytet Warszawski
e-mail: A.Ostaszewska@uw.edu.pl

Kobiece praktyki autobiografistyczne na przykładzie wybranych esejów bell hooks. Perspektywa pedagogiki feministycznej

Celem niniejszego artykułu jest analiza wybranych esejów autobiograficznych bell hooks, zebranych w zbiorze pt. *Talking Back. Thinking Feminist. Thinking Black* (1989) pod kątem kobiecych praktyk autobiograficznych. Interesuje mnie, jak refleksja nad doświadczeniem osobistym/biograficznym może przyczynić się do uprawomocnienia własnego głosu, a ostatecznie do samoupodmiotowienia. Odpowiedź, jaką proponuje, odnosi się do strategii opisanych przez bell hooks, dla której autobiograficzna narracja, mówienie własnym głosem, a więc dowartościowanie doświadczenia osobistego, jest gestem politycznym, symbolem nadania sobie statusu podmiotu.

Słowa kluczowe: *pedagogika feministyczna, esej autobiograficzny, edukacja, emancypacja, kobieta*

(...) true speaking is not solely an expression of creative power; it is an act of resistance, a political gesture that challenges politics of domination that would render us nameless and voiceless¹.

(hooks 1989, s. 8)

---

¹ Tłum z angielskiego: *Mówienie prawdy nie jest wyłącznie wyrazem twórczej mocy; jest aktem sprzeciwu, gestem politycznym kwestionującym politykę dominacji, która czyni nas bezimiennymi i bez głosu.* Wszystkie tłumaczenia z cytowanych książek bell hooks pochodzą od autorki tekstu (AO).

W niniejszym tekście zamierzam przyjrzeć się kobiecej autobiografistce ze ściśle określonej perspektywy, mianowicie perspektywy pedagogiki feministycznej. Co to oznacza? Przede wszystkim, że edukacja jest postrzegana przez wymiar emancypacyjny jako demokratyczna przestrzeń – otwarta, niezdefiniowana, egalitarna – do dyskusji, do wyrażania własnego głosu. Pedagogika feministyczna stawia w centrum kwestie tożsamości oraz podmiotowości, uwzględniając przy tym wielopoziomowe przenikanie się takich cech, jak płeć (seksualna i kulturowa), rasa, pochodzenie etniczne, klasa społeczna etc. (Kopciewicz 2003).

Jedną z protagonistek pedagogiki feministycznej jest bell hooks, autorka m.in. książek *Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom* (1994) oraz *Teaching Community: A Pedagogy of Hope* (2003), poświęconych edukacji jako „praktykowaniu wolności”, wolności od opresji, seksizmu, wykluczenia i dyskryminacji. Zdaniem hooks najważniejsze cele, jakie stawia przed edukacją pedagogika feministyczna, to – oprócz rozwoju krytycznej świadomości – uprawomocnienie osobistego doświadczenia. Transformacja studentów/studentek, z pasywnych uczestników/uczestniczek w aktywne/aktywne aktorów/aktorki zmiany społecznej, możliwa jest dopiero wtedy, gdy „mówienie własnym głosem” przestanie być przywilejem wybranych grup społecznych, a stanie się zasadą zarówno demokratycznej edukacji, jak i ogólnie życia społecznego.

O czym ten tekst?

Celem artykułu jest próba przyjrzenia się pedagogicznym wymiarom pracy biograficznej. Moja analiza dotyczy wybranych esejów autobiograficznych hooks, zebranych w zbiorze *Talking Back. Thinking Feminist. Thinking Black*. Eseje te traktuję jako formę zapisu doświadczenia biograficznego konkretnej kobiety, bell hooks, amerykańskiej pisarki, krytyczki literackiej i społecznej, wykładowczynie uniwersyteckiej (profesorka m.in. City College w Nowym Jorku), poetki, pedagoga i feministki. hooks jest zwolenniczką i popularyzatorką idei pedagogiki zaangażowanej, dokładniej, pedagogiki feministycznej, wyrosłej z nurtu pedagogiki krytycznej (Freire 1970).

Za metodę badawczą obieram „uważną lekturę”. Mówiąc „uważna lektura”, nawiązuję do różnych poziomów interpretacji oraz różnych autorów (Ostaszewska 2013). Pierwszy z nich przywołuje kategorię „gęstego opisu” (Geertz 1973). W tym kontekście „uważna lektura” to lektura hermeneutyczna, która nie pomija elementów uważanych za banalne, nieestetyczne, obsceniczne, marginalne etc., a zatem elementów stereotypowo utożsamianych z opowieściami kobiet. Inny poziom interpretacji „uważnej lektury” odnosi się do pedagogicznego kontekstu. Tutaj idea „uważnej lektury” ozna-

cza przede wszystkim lekturę refleksyjną, krytyczną, lekturę odpowiedzialną i w tym sensie stanowiącą projekt etyczny².

Mając za podstawę takie właśnie czytanie (uważne, refleksyjne, krytyczne), chciałabym podjąć się refleksji nad esejami autobiograficznymi bell hooks. Czynię to z konkretnej pozycji, umiejscowionej w konkretnym punkcie historii: białej, heteroseksualnej kobiety, akademicki, która identyfikuje się z feminizmem i określa siebie jako badaczkę biografii kobiet, feminolożkę i pedagożkę. E. Kraskowska analizując kobiece style odbioru/czytania, pisze m.in. o profesjonalnej czytelniczce. Charakteryzuje ją jako kobietę, która *czyta po to, by wzbudzić w sobie i innych podejrzliwość w stosunku do świata-jaki-jest, do wszystkiego, co na mocy nieujawnionych presupozycji przyjmuje się w danej wspólnotce jako oczywiste, naturalne i niepodlegające kwestionowaniu* (Kraskowska 2007, s. 23). Taką postawę – profesjonalnego czytelnika-kobiety – przyjmuję, omawiając eseje bell hooks.

Kobieca autobiografistyka

W tytule tekstu pojawia się pojęcie autobiografistyki. Użyłam go mając na uwadze nie tylko autobiografie *sensu stricto*, ale o wiele szerszy kontekst: zbiór różnych gatunków pisarstwa autobiografistycznego. Autobiografistyka, jak ją rozumiem, to zróżnicowany w formie zapis doświadczenia autobiograficznego, gdzie wspólnym mianownikiem jest pisanie w pierwszej osobie („ja”). A zatem dzienniki i pamiętniki w moim mniemaniu można określić mianem autobiografistyki³. Jednak na tych gatunkach zestawienie się nie kończy. Różni/e badacze/ki wskazują na różnorodne warianty i odmiany pisarstwa autobiograficznego. A. Pekaniec, na przykład, do podgatunków autobiografistyki włącza *quodlibet*⁴ oraz *bric-à-brac*⁵. Jej zdaniem, z czym nie mogę się nie zgodzić, *Kobieca autobiografistyka jest wyjątkowo bogata w interesujące, oryginalne, nieszablonowe i wysoce zindywidualizowane rozwiązania genologiczne*

² Taki pogląd przedstawiają organizatorzy i twórcy seminariów *Ethics of Reading* na Uniwersytecie w Princeton: <http://www.princeton.edu/~ereading/> (dostęp 20.06.2015).

³ Dziennik oraz pamiętnik można również potraktować jako oddzielne gatunki literatury osobistej: intymistykę i memuarystykę. Jednak w niniejszym artykule nie jest moim zadaniem analizowanie granic między poszczególnymi gatunkami pisarstwa autobiograficznego, dlatego też przyjmuję, że zarówno dziennik, jak i pamiętnik wchodzi w zakres pojęcia autobiografistyki.

⁴ *Quodlibet* to rodzaj kolażu, składającego się z różnych elementów. W *Słowniku wyrazów obcych quodlibet* jest wyjaśniony jako termin o proveniencji muzykologicznej lub teatrologicznej, i odpowiednio oznacza: *polifoniczną kombinację kontrapunktową kilku melodii* lub: *przedstawienie sklecone z różnych urywków* (Kopaliński 2000, s. 420).

⁵ *Bric-à-brac* to *zbiór przedmiotów o charakterze antykwarycznym (meble, dzieła sztuki, porcelana itp.) rozmaitej wartości, różnych epok; rupiecie, graty, szpargały; mieszanina, konglomerat* (tamże, s. 80).

(Pekaniec 2012, s. 451). Z powodu, jak określa to A. Pekaniec: *zindywidualizowanych rozwiązań genologicznych* pisarstwo autobiografistyczne kobiet wciąż się rozwija i zyskuje kolejne formy. Dlatego też nie dziwi obecnie panująca tendencja do odchodzenia od wyznaczania sztywnych granic tego pojęcia. Dzienniki, pamiętniki, blogi oraz różnego rodzaju zapiski autobiograficzne, a także eseje autobiograficzne, to wszystko mieści się w polu pisarstwa autobiografistycznego. Coraz częściej autobiografistykę wybierają na przedmiot swoich badań nie tylko historycy literatury czy też literaturoznawcy, ale również pedagodzy i socjolodzy, nawet politolodzy.

Obecnie można zaobserwować również inną, ciekawą tendencję, mianowicie, zastępowanie „autobiografistyki” terminem bardziej obszernym, niekojarzącym się *explicite* z samą autobiografią (jako przede wszystkim gatunkiem literackim), a obejmującym różne praktyki narracyjne. S. Smith i J. Watson – autorki zbioru *Women, Autobiography, Theory* – proponują m.in. termin „życiopisarstwo” kobiet (*life-writing*), czy też bardziej opisowy: „kobiece praktyki autobiograficzne” (1998, s. 3–52). *Autobiograficzność staje się zatem bardziej aspektem tekstualności niż wąsko definiowaną gatunkową praktyką, opisującą życie w sposób chronologiczny* (Smith, Watson 2012, s. 77). Propozycje S. Smith i J. Watson wydają się – przynajmniej w moim przekonaniu, badaczki o socjologicznym i pedagogicznym wykształceniu – rozwiązaniem, które w sposób równoprawny umożliwi zajmowanie się autobiografistyką z perspektywy, która nie jest i nie pretenduje do miana krytyki literackiej.

Czy trzeba uwypuklać „kobieca”?

Od połowy lat 70. XX wieku, czyli od czasu wprowadzenia do dyskursu pojęcia „płeć kulturowa” (*gender*), toczą się debaty, czy stosowanie kategorii „kobieta” ma jeszcze sens⁶. Odwoływanie się do różnicy seksualnej jako podstawowej kategorii tożsamości kobiet bywa nierzadko traktowane jako dowód na popadanie w esencjalizm i anachronizm. Jednak moim zamierzeniem nie jest podtrzymywanie twierdzeń, że różnica seksualna pomiędzy mężczyznami a kobietami ma charakter naturalny, niezmienny, a przede wszystkim, biologiczny. Nie jest też moim celem zrównywanie tego, co „kobiece” z rzeczywistymi kobietami, czy też ignorowanie różnic występujących między kobietami. Jest mi raczej bliska perspektywa R. Braidotti (projekt noma-dycznego podmiotu), która *jako feministka zadaje pytanie o to, kim jest kobieta, jednocześnie przyjmując, że nie istnieje jedna niezmienna kobiecość, którą raz na zawsze*

---

⁶ Pojęcie *gender* w rozumieniu nabytej w drodze uczenia się płci kulturowej (zespół atrybutów społecznie przyjętych jako męskie lub kobiece), zostało wprowadzone do nauk społecznych przez G. Rubin w artykule *The Traffic in Women. Notes on the “Political Economy” of Sex* w 1975 r. (Krasuska 2014, s. 155–158).

można by uchwycić (Derra 2010). Podkreślając, że chodzi o „kobieca” autobiografistykę, chcę wskazać na pewną (dyskursywną) figurę: kobiety-autorki, która poprzez pisanie autobiograficzne, czyli odwoływanie się w procesie pisania do własnych doświadczeń biograficznych, urzeczywistnia samą siebie, czy mówiąc inaczej, dokonuje – nie tylko symbolicznego – samoupodmiotowienia. W moim przekonaniu użycie wyrażenia „kobieca autobiografistyka” służy, przede wszystkim, zintensyfikowaniu głosu kobiet-auterek. Ujawnienie własnej płci/własnego imienia oznacza tu zerwanie z byciem bezimienną i anonimową. Jest to więc gest tożsamościowy – zerwanie z mitem przezroczystości autorki i nadanie samej sobie statusu podmiotu (piszącego), który ma prawo mówić własnym głosem. Po drugie, użycie wyrażenia „kobieca autobiografistyka” jest gestem politycznym, służy bowiem symbolicznej rehabilitacji kobiet-auterek, często pomijanych i lekceważonych w historii pisarstwa autobiograficznego (zob.: Stanton 1998; Perrot 2009).

Specyfika kobiecej autobiografistyki

Próby konstruowania katalogu cech wspólnych kobiecym praktykom pisarstwa autobiograficznego były charakterystyczne przede wszystkim dla feministek drugiej fali, skupionych na wydobyciu i uprawomocnieniu głosu kobiet (zob.: Zębała 2005). I choć od lat 80. XX wieku odchodzi się od wyznaczania upłciowionych cech pisarstwa, trudno jednoznacznie unieważnić wartość kategorii przypisywanych tekstom autobiograficznym kobiet. Na kilka z nich chciałabym zwrócić uwagę.

Jedną z pierwszych (lata 60. i 70. XX wieku) dowartościowanych kategorii w pisarstwie kobiet, o ile nie pierwszą i najważniejszą, było doświadczenie. Doświadczenie rozumiane jako „narzędzie” poznania, bezpośrednie źródło wiedzy o sobie, umożliwiało zakorzenienie narracji kobiet w ich świecie codziennym (zob.: Humm 1993, s. 45, 46). Było zatem traktowane jako podstawowe kryterium wiarygodności opowieści. Jednak z czasem autorytet doświadczenia został podważony. Jako pojęcie okazało się problematyczne, niejednorodne i nieprzezroczyste w języku, natomiast mocno osadzone w kontekstach kultury i historii (Scott 1993). Dzisiaj – zgodnie z postulatem m.in. J. Scott – niemożliwe jest analizowane doświadczenia bez poddania go zarazem procesowi urefleksyjnienia, interpretacji (zob.: Ostaszewska 2014).

Kolejna z ważnych kategorii zauważonych przez badaczki biografii kobiet – relacyjność – również została poddana wnikliwej, by nie powiedzieć krytycznej analizie. Większość autobiograficznych narracji kobiet, przynajmniej tych analizowanych na początku lat 70. XX wieku, była skupiona wokół innych ludzi (szczególnie mężczyzn: ojców, mężów, synów etc.), wokół relacji z innymi, pomijała zaś własne życie, które dla kobiet nie zawsze było na tyle ważne, aby o nim opowiadać (zob.:

Mason 2009). Argument, że kobiety pisząc o sobie, często piszą o innych, był sprzeczny z przypisywanym im charakterem tożsamości relacyjnej i ja-relacyjnym, wykształconym w trakcie socjalizacji, która przebiega inaczej niż w przypadku chłopców, uczonych nie wrażliwości i empatii, ale asertywności i niezależności. Według N. Chodorow różna socjalizacja w przypadku dziewczynek i chłopców prowadzi do odmiennych typów osobowości. W efekcie *kobieca osobowość definiuje siebie samą w relacji i powiązaniu z innymi ludźmi bardziej, niż dzieje się to w przypadku męskiej osobowości* (Chodorow 1978, s. 44). Pogląd N. Chodorow o relacyjności jako ważnej zmiennej dla konstruowania kobiecej tożsamości okazał się inspirujący i nadal jest dyskutowany w studiach nad kobiecym pisarstwem autobiograficznym.

Inną kategorią, która zaważyła na recepcji pisarstwa autobiograficznego kobiet, było hasło feministek drugiej fali: *prywatne jest polityczne*. Zgodnie z tym sloganem to, co prywatne jest uwarunkowane szerszym kontekstem politycznym, wykraczającym poza „tu i teraz” konkretnego człowieka. A zatem można powiedzieć, że doświadczenia kobiet, na przykład doświadczanie przez nie przemocy domowej, jest nie tyle wynikiem osobistych, jednostkowych atrybutów, ile raczej konsekwencją takiej a nie innej kultury przyzwolenia panującej w społeczeństwie patriarchalnym. Przemoc domowa – zgodnie z hasłem *prywatne jest polityczne* – nie jest prywatną sprawą kobiety, ale ma wymiar społeczny i prawny, jest bowiem przestępstwem podlegającym karze.

Ostatnia z cech, o której chciałyby wspomnieć, a która ma szczególne znaczenie w przypadku tego tekstu, to umiejscawianie w autobiografistyce przestrzeni (re)konstruowania tożsamości i uprawomocniania podmiotowości. Jest to przestrzeń dostępna kobietom, na co dzień zepchniętym na margines dominującego dyskursu (Pekaniec 2014). Ten margines, paradoksalnie, może stać się „miejscem radykalnego otwarcia” – by użyć sformułowania bell hooks – miejscem wzmocnienia głosu kobiet, zmieniając tym samym sposób patrzenia na „margines” (hooks 2008, s. 108–117).

Eseje – jako strategia pisania

Esej to swobodna wypowiedź, refleksja na dany temat, zazwyczaj pisana *post factum* (zob.: Markowski 1985). W niniejszym tekście traktuję go jako jeden ze sposobów zapisu refleksji autobiograficznej, a zatem niefikcjonalnej. Nie tyle zbiór różnych gatunków, ile strategia pisania, adekwatna w konkretnym momencie życia (zob.: Pekaniec 2015). Znacząca wydaje się etymologia słowa „esej”. Francuskie *essai* oznacza próbę (zob.: Hilsbecher 1972). Esej traktowany jako „próba” można interpretować nie tylko jako eksperyment narracyjny, ale też jako zapośredniczone w języku doświadczenie; doświadczenie, które jest o tyle bezpieczne, że jest szkicowe, tymczasowe, ćwiczebne, a jednocześnie kompletne w swej formie (Wroczyński 1986).

Zastanawiając się nad znaczeniem eseju, sięgam do tekstów V. Woolf, m.in. z *The Decay of Essay Writing* (1925) oraz nieco wcześniejszego *The Modern Essay*, notabene recenzji pięciotomowej antologii angielskich esejów⁷. Sięgam do V. Woolf z kilku powodów. Po pierwsze, oprócz powieści pisała ona również eseje, w tym eseje autobiograficzne, a więc szczególnie interesujący mnie typ materiału źródłowego (Woolf 2005). Esej osobisty (*personal*) stanowił dla V. Woolf formę na wskroś nowoczesną, *prawdopodobnie najważniejszy z wynalazków literackich* (1986, s. 24–27). Po drugie, V. Woolf dostrzegała w eseju jedną z dostępnych ówczesnie (lata międzywojenne XX wieku) form literackich, w której kobieta może „zaistnieć” jako autorka. Esej można więc potraktować jako przestrzeń dyskursu dla kobiet, zwłaszcza gdy uwzględnić jego swobodny charakter, nieograniczony regułami gatunkowymi.

Różnorodność form eseistycznych – zarówno pod względem treści, jak i struktury – sprawia, że esej może przybierać różne postacie, może być krótki lub długi, krytyczny lub pochwalny, epicki lub liryczny etc. Jest więc „czymś pomiędzy”. Ta szeroka rozpiętość form umożliwia autorowi/autorce artykulację swojego punktu widzenia, swojej osobowości. Cechą dystynktywną eseju jest bowiem jego autorski charakter. V. Woolf zauważa, że prawie wszystkie eseje rozpoczynają się wielką literą („Ja”), są pisane w pierwszej osobie, a więc są artykulacją osobistych opinii (1986).

Podsumowując, pisanie w pierwszej osobie oraz subiektywizm – rozumiany jako przedstawianie poglądu z własnego punktu widzenia – stanowią główne atrybuty eseju. Jednak, co warto zauważyć, i co jest dla mnie szczególnie znaczące, cechy te, choć na ogół kojarzone przede wszystkim z literaturą, nie są obce wszelkiej refleksji; co więcej, to one sprawiają, że „jakaś” forma pisania staje się esejem. Rezygnując z literackiego spojrzenia na esej, dopatruję się w nim przede wszystkim praktyki piśmiennej, która z mojej perspektywy pełni funkcje pedagogiczne. Jedną z nich jest refleksyjność, która sprzyja rozwijaniu samoświadomości, a wraz z nią podmiotowości. Eseje hooks można więc potraktować jako przedmiot badań pedagogicznych, ze szczególnym uwzględnieniem zjawiska upedagogicznienia doświadczenia biograficznego autorki.

Eseje bell hooks

Analizowane w tym artykule źródła ograniczam do esejów autobiograficznych, które pochodzą ze zbioru *Talking Back*, wydanego w 1989 roku. Jest to trzecia

---

⁷ Oryginalnie recenzja *Modern English Essays: 1870–1920* ukazała się w listopadzie 1922 r. w „The Times Literary Supplement”. W 1925 r. recenzja została włączona przez V. Woolf do jej pierwszego zbioru esejów *The Common Reader*.

w dorobku książka hooks. Doświadczenie biograficzne autorki stanowi tu punkt wyjścia do refleksji nad różnymi tematami, wykraczającymi poza jednostkowe doświadczenie, m.in. znaczenie pisania jako aktu samoupodmiotowienia, zgłębianie feministycznej świadomości, czy pokonywanie męskiej i białej supremacji.

W tekstach tych wyróżniam dwie podstawowe warstwy analizy: warstwę faktograficzną (*life history*), którą stanowi zapis wydarzeń, do których odwołuje się autorka (tzw. wydarzenia znaczące); oraz warstwę narracyjną (*life story*), która odnosi się do wyboru konkretnej konstrukcji narracyjnej. W przypadku hooks jej styl pisania można określić jako osobistą, autobiograficzną narrację, w której własne doświadczenia stają się podwaliną bardziej ogólnych rozważań. Refleksja hooks, czytana w teraźniejszości (a więc z perspektywy czasu), nie jest rekonstruowaniem, czy reprodukowaniem własnej historii, zresztą retrospekcja nie ma tu charakteru liniowego. Refleksja ta nie jest też (meta)refleksją nad doświadczeniem biograficznym autorki. Jest raczej próbą zrozumienia zarówno samej siebie i własnych doświadczeń, jak i, a może przede wszystkim, rzeczywistości społecznej, oraz nadania im znaczeń.

Perspektywa bell hooks

Zanim przejdę do omówienia treści wybranych esejów hooks, chciałabym zarysować perspektywę, z jakiej pisze autorka. Zgodnie z feministyczną koncepcją polityki umiejscowienia (Rich 2003, s. 31–48), miejsce, z którego się przemawia, stanowi część przekazu, dlatego też ma znaczenie przy jego interpretacji. W przypadku hooks za szczególnie znaczące przyjmuję trzy elementy:

1. używanie pseudonimu *bell hooks*;
2. zaangażowanie w feminizm;
3. pochodzenie społeczne/klasowe.

bell hooks to pseudonim Glorii Jean Watkins. Bell Hooks – tak nazywała się prababka Watkins, ze strony matki. Autorka zdecydowała się przyjąć pseudonim (od odróżnienia od nazwiska prababki, pisany małymi literami) już podczas wydania pierwszej książki. Przyjęcie pseudonimu miało dla niej wymiar tożsamościowy:

Powodem, dla którego zdecydowałam się pisać pod pseudonimem bell hooks (...) było skonstruowanie tożsamości pisarskiej, która rzuciłaby wyzwanie i pokonała wszystkie impulsy prowadzące mnie do milczenia (1989, s. 9).

I dalej wyjaśnia pokrewieństwo z prababką:

Muszę być spokrewniona z bell hooks – kobietą o ostrym języku; kobietą, która mówiła, co myśli; kobietą, która nie bała się pyskować. To moje dziedzictwo buntu, woli, odwagi, potwierdza nawiązując do moich żeńskich przodków, które były odważne i śmiałe w swoim przemówieniu mój link żeńskich przodków, którzy byli odważne i śmiałe w wypowiedaniu swojego głosu (1989, s. 9).

bell hooks, czyli Gloria Jean Watkins, urodziła się w 1952 roku, w Hopkinsville, w stanie Kentucky. Studiowała na Uniwersytecie Stanforda (Kalifornia, tytuł B.A. zdobyła w 1973 r.), a następnie na Uniwersytecie Wisconsin-Madison (tytuł M.A. zdobyła w 1976 r.). W 1983 roku na Uniwersytecie Kalifornijskim (Santa Cruz) obroniła doktorat z literatury, poświęcony pracom Toni Morrison.

bell hooks jest autorką ponad 30 książek. Pierwsza z nich, zatytułowana *Ain't I a Woman: Black Women and Feminism*, ukazała się w 1981 roku. Zarówno w tej, jak i w kolejnej książce (*Feminist Theory from Margin to Center*, 1984) hooks podjęła wątki dotychczas niepodjęte w dyskursie feministycznym (m.in. rasizm), wskazując, że nie tylko płeć, ale również pochodzenie klasowe oraz rasa stanowią czynniki opresji i dominacji w społeczeństwie patriarchalnym. hooks odniosła się w sposób krytyczny m.in. do koncepcji feminizmu jako dążenia do równości kobiet i mężczyzn. Jej zdaniem takie ujęcie feminizmu obejmuje wyłącznie jedną, dość wąską grupę kobiet – białych, wykształconych, z klasy średniej, pomija zaś te o innym niż biały kolor skóry, czy też kobiety pochodzące z nieuprzywilejowanych grup społecznych. nierówność płci, zdaniem hooks, jest tylko jednym z problemów, jakich doświadczają na co dzień kobiety; inne, na które wskazała, a które, według niej, pomijał feminizm drugiej fali, to opresja seksualna – czy mówiąc szerzej, męska dominacja – wraz z uciskiem ekonomicznym.

bell hooks dorastała w czasach segregacji i desegregacji rasowej (lata 60. XX wieku). W *Talking Back* opisuje siebie takimi słowami: *czarna dziewczyna z południa, która ma robotnicze pochodzenie* (1989, s. 74). Wychowywała się w patriarchalnej, wielodzietnej rodzinie (pięcioro rodzeństwa). Ojciec, przejawiający zachowania przemocowe, najczęściej wobec matki, pracował głównie jako dozorca. Matka, oprócz pracy w domu, pracowała również jako pokojówka w domach zamożnych białych. Rodzina należała do Kościoła Chrześcijan Baptystów i była blisko związana ze społecznością lokalną, którą tworzyły inne czarne rodziny.

G.J. Watkins po skończeniu szkoły średniej w Hopkinsville otrzymała stypendium umożliwiającej jej podjęcie studiów na Uniwersytecie Stanforda. Wbrew woli rodziców, podjęła studia w Kalifornii. Podczas studiów (Uniwersytet Stanforda, Wisconsin-Madison, Kalifornijski) była jedną z nielicznych czarnych studentek. Nigdy nie miała zajęć z wykładowczynią pochodzenia afroamerykańskiego. Wielokrotnie doświadczyła dyskryminacji rasowej i seksizmu ze strony profesorów.

Analiza wybranych esejów

W tej części artykułu omówię trzy eseje hooks: *Talking Back, Keeping Close to Home*, „*When I Was a Young Solider for the Revolution*”: *Coming to Voice*. Rozpocznę od wyróżnienia cech faktograficznych, takich jak: „wydarzenie znaczące” oraz „znaczący inni”, a następnie przejdę do omówienia warstwy narracyjnej esejów, treści wybranych tematów. Na zakończenie przedstawię krótkie podsumowanie, odnosząc wnioski z lektury esejów hooks do mojej pozycji jako autorki.

Wydarzenie znaczące:

- wyjazd z domu rodzinnego na studia w Uniwersytecie Stanford w Palo Alto.

Znaczący inni:

- Matka, Rose Bell
- Paulo Freire, autor *Pedagogy of the Oppressed* (oryg. 1968, ang. tłumaczenie: 1970).

Tematy esejów:

1. rodzina i wspólnota;
2. pochodzenie klasowe/społeczne a pozycja na uniwersytecie czarnoskórej kobiety z klasy społecznie nieuprzywilejowanej;
3. strategię przetrwania w amerykańskim społeczeństwie klasowym.

Jak bell hooks pisze o rodzinie i rodzicach? Przede wszystkim stawia pytanie, jak w ogóle mówić o swojej historii, nie opowiadając historii innych, szczególnie historii własnej rodziny. Dla hooks pisanie o rodzinie jest trudne, rodzice nie podzielali bowiem jej pasji czytelniczej i pisarskiej. Kiedy więc decyduje się pisać o rodzicach, zdaje sobie sprawę, że przyjęta przez nią postawa transparentności w pisaniu zobowiązuje do otwartości w opowiadaniu o rodzinie, nawet jeśli spotka się to z brakiem akceptacji i niezrozumieniem ze strony rodziców. hooks przeciwstawia się społecznemu wymogowi mówienia o bliskich wyłącznie w sposób pochlebny; nie dostosowuje się również – wbrew woli rodziców – do strategii milczenia. Mówi o swoim pochodzeniu, dorastaniu w czasach segregacji rasowej, narastającym poczuciu osamotnienia w domu rodzinnym, a nawet ignorancji rodziców, jeżeli chodzi o jej aspiracje intelektualne.

Decyzja o studiowaniu na uniwersytecie w Kalifornii nie spotkała się z aprobatą rodziców. Ich troska o córkę przenikała się z niechęcią do jej wyjazdu. W braku wsparcia ze strony rodziców Watkins dostrzega przede wszystkim lęk; rodzice obawiali się, że wyjazd córki na studia zmieni ją, oddali od rodziny i własnych korzeni. Rodzice nie rozumieli, dlaczego Gloria nie chce studiować w miejscowym college’u, gdzie większość studentów stanowią czarnoskórzy, i wybiera odległy o ponad trzy i pół tysiąca kilometrów Stanford.

Watkins opowiada o dzieciństwie, w którym doświadczyła zarazem poczucia gorszości i wyższości. Zarówno ona, jak i jej cała rodzina byli dyskryminowani z powodu

koloru skóry. Jedną z podstawowych oznak segregacji rasowej było miejsce zamieszkania Watkinsów: biedne przedmieście Hopkinsville, wydzielone jako dzielnica czarnoskórych. Odseparowanie czarnoskórej ludności od białych mieszkańców miasta doprowadziło do powstania zamkniętych, hermetycznych wspólnot. Wspólnoty te, zepchnięte na margines życia społecznego, wypracowały własne strategie przetrwania, polegające głównie na silnej integracji wewnątrzgrupowej i separacji od białych, czyli mówiąc inaczej, odrzuceniu asymilacji z grupą dominującą. Taka postawa jednak – co podkreśla hooks – prowadziła często do samowykluczenia z przestrzeni publicznych, zdominowanych przez jedną grupę – białych, bogatych obywateli Stanów Zjednoczonych. Poczucie nierówności i niesprawiedliwości społecznej pozostawało niewypowiedziane i/lub przemilczane.

Dorastanie w czasach segregacji rasowej nie sprzyjało rozwojowi poczucia samoakceptacji czy niezależności. Również postawa rodziców G.J. Watkins, zwłaszcza ich ambiwalentny stosunek do jej zainteresowań (czytanie książek i pisanie poezji), były czymś, co skutkowało rodzajem dysonansu emocjonalnego. Watkins doświadczała troski rodziców, którzy dbali, aby miała dostęp do książek, jednak nie rozumieli jej pasji, a czasem nawet grozili jej zniszczeniem lub zabranieniem książek. Dla G.J. Watkins ujawnienie trudnych, sprzecznych uczuć do rodziców stało się ważną częścią procesu emancypacji. Łączyło się z wysiłkiem, jaki podejmowała, by być spełnioną w roli pisarki, a zarazem nadal być blisko z rodziną (wspólnotą pochodzenia), która choć nie wspierała jej w intelektualnych i pisarskich aspiracjach, to była „bazą”, która ukształtowała jej krytyczne myślenie, sposób pisania i sposób bycia.

Drugim ważnym tematem w esejach hooks – oprócz relacji z rodzicami – jest jej pochodzenie klasowe/społeczne. Różnice klasowe stają się kwestią namysłu szczególnie w czasie studiów na Uniwersytecie Stanforda. *Nikt tam nie chciał głośno mówić o różnicach klasowych* – pisze hooks (1989, s. 75). Jej zdaniem różnice klasowe były przyczyną separacji jednych studentów od drugich. Również ona miała poczucie obcości wśród białych studentów pochodzących z klasy średniej. Była jedną z dwóch czarnoskórych studentek na uniwersytecie. *Zmierzałyśmy w innych kierunkach. Moją intencją nie było zapomnieć o swoim pochodzeniu czy też zmienić przynależność klasową* (1989, s. 75). Zdaniem hooks właśnie podczas studiów zrozumiała, że klasę społeczną wyznacza nie tylko stan majątkowy, ale również wartości, które determinują zachowanie oraz postawę wobec życia i innych ludzi.

Strategie przetrwania, które obiera G.J. Watkins, wykraczają poza dychotomię asymilacja–separacja (albo–albo). Odrzuca ona konieczność wyboru, przed jakim została postawiona, rozpoczynając studia: wybór pomiędzy rodziną i wspólnotą a światem uprzywilejowanych grup społecznych (wykształconych, białych lub zasymilowanych czarnoskórych). Wybiera inną metodę – sposób bycia, oparty na akceptacji i dowartościowaniu własnego doświadczenia biograficznego. Jak dowartościować to doświadczenie? Łamiąc nakaz milczenia. Zdaniem hooks tego typu strategia pozwala uczestniczyć w nowym środowisku, nie przekreślając i nie odrzucając własnej historii.

Własne doświadczenie jest więc narzędziem emancypacji. Mówienie o osobistych doświadczeniach (przemocy, opresji, wyzysku, samotności etc.) jest krokiem w ustanowieniu głosu wyzwolenia, terapią samoświadomości, doświadczenia bólu. Niczym rany wymagają zagojenia (1989, s. 4).

Przerwanie milczenie – tak charakterystyczne dla grup nieuprzywilejowanych społecznie, zwłaszcza kobiet – oznacza dla hooks gest polityczny, to symbol wyzwolenia z pozycji przedmiotu (ofiary) i nadanie sobie statusu podmiotu: *Tylko jako podmioty możemy się wypowiadać* (1989, s. 12). Strategia hooks polega więc na udzieleniu samej sobie głosu. Mówienie własnym głosem staje się gestem samoupodmiotowienia. W przypadku hooks mówienie własnym głosem odbywa się poprzez pisanie, które umożliwia (jej) „przepisanie” siebie: *Musiałam pisać, aby (u)słyszeć własny głos* (1989, s. 6). Dla hooks pisanie staje się sposobem na uchwycenie własnej mowy, aktem performatywnym, ustanawiającym i wywołującym krytyczną świadomość, jest więc praktykowaniem wolności.

Podsumowując, cechy analizowanych esejów ujęłabym następująco:

1. Zacieranie granic pomiędzy tym, co publiczne (esej) i tym, co prywatne (autobiografia) poprzez odwoływanie się do własnych doświadczeń biograficznych;
2. Dowartościowanie kategorii doświadczenia osobistego jako źródła wiedzy i samopoznania;
3. Pisanie o własnym doświadczeniu biograficznym jako strategii przetrwania, negocjowania swojego miejsca w przestrzeni społecznej;
4. Pisanie jako „ja” (pisanie w pierwszej osobie) – świadomy wybór języka odwołującego się do doświadczeń; używanie języka „nienaukowego” jako wyraz sprzeciwu wobec zasad narzuconych w dyskursie naukowym;
5. Upedagogicznienie praktyki pisania autobiograficznego – pisanie jako uprawomocnienie własnego głosu, akt samoupodmiotowienia, przemiany z przedmiotu w podmiot.

Zakończenie:

Dlaczego sięganie do doświadczeń biograficznych jest ważne z punktu widzenia pedagogiki (feministycznej)?

Zdaniem hooks edukacja instytucjonalna odczuwa mówienia/pisania/myślenia przez osobiste doświadczenie. Tym samym uczy uznania dla wiedzy abstrakcyjnej i negocjowania własnej historii czy pochodzenia. Uczy milczenia. Odwoływanie się do osobistego doświadczenia traktowane jest jako oznaka intelektualnej słabości, a nawet anty-intelektualizmu, nie jest więc akceptowane ani w szkole, ani tym bardziej w dyskursie

naukowym. Jednak w przekonaniu hooks takie podejście nie dostrzega potencjału pedagogicznego, jakie stanowi doświadczenie osobiste. To ono jest podstawowym narzędziem „praktykowania wolności” – uprawomocniania własnego głosu. Ma to znaczenie szczególnie w przypadku tych, którzy należą do grup nieuprzywilejowanych społecznie, a więc niewykształconych, o niskim statusie ekonomicznym, mniejszości etnicznych, seksualnych oraz kobiet. Ich milczenie czyni ich nieobecnymi w życiu społecznym.

Idea odnalezienia własnego głosu lub posiadania głosu zakłada prymat w rozmowie, dyskursie, pisaniu i działaniu. Jako metafora transformacji siebie, jest szczególnie istotna dla grup kobiet, które wcześniej nie posiadały prawa do wypowiedzenia się publicznie, w tym dla wielu kobiet kolorowych (1989, s. 12).

Postscriptum

Idea samoupodmiotowienia stała się dla mnie tematem namysłu za sprawą lektury esejów bell hooks. Jej podejście do pisania, odwoływanie się do doświadczeń biograficznych oraz feministyczna świadomość sprawiły, że nie tylko zainteresowałam się zagadnieniem pedagogiki feministycznej, ale odważyłam się praktykować jej postulatory. Uświadomiłam sobie, że doświadczenie bycia kobietą, a więc doświadczenie, które stanowi o moim poczuciu tożsamości, stanowi inherentną część mojej pracy naukowo-badawczej.

Bibliografia

- CHODOROW N., 1978, *The Reproduction of Mothering. Psychoanalysis and the Sociology of Gender*, University of California Press, Berkeley.
- DERRA A., 2010, *CIAŁO – KOBIECIA – RÓŻNICA w nomadycznej teorii podmiotu Rosi Braidotti*, [w:] A. Kiepas, E. Struzik (red.), *Terytorium i peryferia cielesności. Ciało w dyskursie filozoficznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- FREIRE P., 1970, *Pedagogy of the oppressed*, Herder and Herder, New York.
- GEERTZ C., 1973, *The Interpretations of Culture*, Basic Books, New York.
- HILSBECHER W., 1972 *Tragizm, absurd i paradoks. Eseje*, przeł. S. Błaut, PIW, Warszawa.
- HOOKS B., 1981, *Ain't I a Woman? Black women and feminism*, South End Press, Boston.
- HOOKS B., 1989, *Talking Back. Thinking feminist. Thinking black*, South End Press, Boston.
- HOOKS B., 1994, *Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom*, Routledge, New York.
- HOOKS B., 2003, *Teaching Community: A Pedagogy of Hope*, Routledge, New York.
- HOOKS B., 2008, *Margines jako miejsce radykalnego otwarcia*, Literatura na Świecie, nr 1–2.
- HOOKS B., 2013, *Teoria feministyczna. Od marginesu do centrum*, przeł. E. Majewska, Wydawnictwo Krytyka Polityczna, Warszawa.

- HUMM M., 1993, *Słownik teorii feminizmu*, przeł. B. Umińska, J. Mikos, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa, s.45-46.
- KOPALIŃSKI W., 2000, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych. Z almanachem*, Wydawnictwo: Świat Książki, Warszawa.
- KOPCIEWICZ L., 2003, *Polityka kobiecości jako pedagogika różnic*, Wydawnictwo Impuls, Kraków.
- KRASKOWSKA E., 2007, *Czytelnik jako kobieta*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- KRASUSKA K., 2014, hasło „Gender”, [w:] M. Rudaś-Grodzka, K. Nadana-Sokołowska, A. Mrozik, K. Szczuka, K. Czeczot, B. Smoleń, A. Nasiłowska, E. Serafin, A. Wróbel (red.), *Encyklopedia Gender. Płeć w kulturze*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa.
- MARKOWSKI M.P., 1995, *Czy możliwa jest poetyka eseju?*, [w:] W. Bolecki, W. Tomasiak (red.), *Poetyka bez granic*, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa.
- MASON M., 2009, *Inny głos: autobiografie pisarek*, przeł. O. Kubińska, [w:] M. Czermińska (red.), *Autobiografia*, Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk.
- OSTASZEWSKA A., 2013, „Uważna lektura” *dzienników kobiet. Próba refleksji feministycznej*, [w:] E. Furgał (red.), *Krakowski Szlak Kobiet. Przewodniczka po Krakowie emancypantek*, Wydawnictwo: Fundacja Przestrzeń Kobiet, Kraków.
- OSTASZEWSKA A., 2014, *Wybrane tropy interpretacyjne pojęcia doświadczenia w badaniach feministycznych. Wprowadzenie do problematyki*, [w:] M. Boryczko, D. Jaworska, R. Krenz, D. Lalak, A. Ostaszevska, B. Skrzypczak, *Aktywna biografia w przestrzeni społecznej*, Wydawnictwo Eko-Inicjatywa, Kwidzyn.
- PEKANIEC A., 2014, *Kobieca literatura dokumentu osobistego (Jak perspektywa feministyczna zmieniła teorie i praktyki lekturowe?)*, Women Online Writing, nr 3, on-line: http://www.womenonlinewriting.org/uploads/3/0/9/9/30990955/8_anna_pekaniec_article2.pdf [dostęp 01.03.2015].
- PEKANIEC A., 2012, *Nie tylko dzienniki. Oryginalne warianty kobiecej literatury dokumentu osobistego (na wybranych przykładach)*, Ruch Literacki, vol. 53, z. 4-5.
- PERROT M., 2009, *Moja historia kobiet*, przeł. M. Szafrąńska-Brandt, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa.
- RICH A., 2003, *Zapiski w sprawie polityki umiejscowienia*, przeł. W. Chańska, Przegląd Filozoficzno-Literacki, nr 1 (3).
- SCOTT J.W., 1993, *Experience*, [w:] S. Smith, J. Watson (eds.), *Women, Autobiography, Theory. A Reader*, The University of Wisconsin Press, Madison.
- SMITH S., WATSON J., 1998, *Introduction: Situating Subjectivity in Women's Autobiographical Practices*, [in:] S. Smith, J. Watson (eds.), *Women, Autobiography, Theory. A Reader*, The University of Wisconsin Press, Madison.
- SMITH S., WATSON J., 2012, *Wprowadzenie: koncepcje podmiotowości w kobiecych praktykach autobiograficznych*, przeł. A. Grzemska, M. Wesołowska, [w:] A. Gajewska (red.), *Teorie wywrotowe. Antologia przekładów*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- STANTON D., 1998, *Autogynography: Is the Subject Different?*, [w:] S. Smith, J. Watson (ed.), *Women, Autobiography, Theory. A Reader*, The University of Wisconsin Press, Madison.
- WOOLF V., 1984, *The Modern Essay*, [in:] A. McNeillie (ed.), *The Common Reader: First Series*, Harvest, San Diego.
- WOOLF V., 1986, *The Decay of Essay-Writing*, [in:] A. McNeillie (ed.), *The Essays of Virginia Woolf*, Vol. I, Harcourt Brace Jovanovich, New York.
- WOOLF V., 2005, *Chwile istnienia. Eseje autobiograficzne*, przeł. M. Lavergne, Wydawnictwo Twój Styl, Warszawa.
- WROCZYŃSKI T., 1986, *Esej – zarys teorii gatunku*, Przegląd Humanistyczny, z. 5/6.
- ZĘBALA A., 2005, *Problemy biografii kobiecej w studiach Genderowych*, Ruch Literacki, z. 6.

**Women's autobiographical practices
on the example of selected essays by bell hooks.
The perspective of feminist pedagogy**

The aim of this paper is to analyze bell hooks's selected autobiographical essays, gathered in the collection *Talking Back. Feminist Thinking. Thinking Black* (1989) in terms of women's autobiographical practices. I am interested in the question of how the reflection on a personal/biographical experience can contribute to the validation of woman's own voice, and ultimately to self-empowerment. The answer I propose refers to the strategies described by bell hooks. In her opinion the autobiographical narrative and speaking one's own voice – which means the appreciation of personal experience – is a political gesture, a symbol of giving oneself the status of the subject.

Keywords: *feminist pedagogy, autobiographical essay, education, emancipation, woman*